

Олег Рабенчук (Київ)

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ТА НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.)

Закінчення виснажливої війни, яка забрала сотні тисяч людських життів, спричинило у державі певну суспільну рівновагу. Для настроїв населення цього часу була властива надія на краще і оптимізм, які створювали особливу післяпереможну атмосферу. Суспільство очікувало на значні поступки з боку держави, припинення масового терору, ліквідації колгоспної системи, пом'якшення ідеологічного тиску. Однак, чим впевненіше радянська влада відновлювала свої позиції і сили на колишній окупованій фашистською Німеччиною території України, тим менше сподівань на реформування організації державного устрою у народу залишалось. Поверталась колгоспна система, безжальна заготівельна кампанія в умовах посухи призвела до голоду 1946 – 1947 рр.; не надто ефективною, як і до війни, була система управління економікою; таким самим суцільно збюрократизованим і часто байдужим до потреб окремої людини залишався державний апарат, як у центрі, так і на місцях.

Про проблеми, які існували в республіці та нагальні потреби громадян свідчили численні скарги і заяви громадян у різні державні інстанції. Зокрема у президію Верховної Ради УРСР за 1951 р. надійшла 252 421 скарга і заява, при чому біля 18 тис. осіб звернулося у президію особисто¹. Відвідувачів приймали щоденно завідувач приймальні голови президії і керівництво президії. Крім цього один раз у тиждень (четвер) громадян приймав голова президії особисто, а в разі його відсутності – заступник голови.

Основна маса з вказаних заяв – 209 202 (83%) – стосувалась питань помилування засуджених. Інші розподілялись наступним чином: 16% (7 208) скарг і заяв торкалися проблем нарахування грошових податків і натуральних поставок; 17,9% (7 755) – призначення пенсій і надання матеріальної допомоги; 16,1% (6 976) – з квартирних питань; 8,9% (3 827) – працевлаштування і звільнення з роботи; 7,5% (3 212) – незаконного вилучення худоби, майна і присадибних ділянок; 5,5% (2 410) – дій судово-прокурорських органів; 2,2% (972) – порушення радянського законодавства; 2,1% (944) – порушення уставу сільськогосподарської артілі; 23% (9 915) – з усіх інших питань².

У таких великих містах як Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ та інших найбільших злободенними питаннями, за якими від громадян надходили скарги, були житлово-квартирні проблеми, прописка і

працевлаштування, що свідчило про недостатню увагу міських та райрад до вирішення цих питань. З метою поліпшення ситуації, що склалася, президія Верховної Ради УРСР 31 липня 1951 р. видала постанову “Про стан розгляду заяв і скарг трудящих у виконкомках місцевих Рад депутатів трудящих Вінницької області”. Однак наступна перевірка в регіонах цієї роботи виявила великі недоліки у виконанні постанови. Заяви і скарги громадян, які надходили в обласні організації, часто механічно пересилали в нижчестоячі установи, де значна їх кількість взагалі не вирішувалась або залишалась довгий час без розгляду. Наприклад, у Вінницькому облвиконкомі у 1951 р. з 5 102 скарг, що надійшли, лише 442 або 8,6% були вирішені в обласному виконавчому комітеті, усі інші – надіслані на розгляд районних інстанцій без встановлення суворого контролю за їх вирішенням. У Харківському облвиконкомі з 6 212 заяв переслали у райони 92%, а в Кіровоградському обласному виконкомі з 5 170 скарг розглянули на місці лише 3% (156 скарг)³.

Дещо краща ситуація була у Дніпропетровській області. З 3 045 листів і заяв, що надійшли в обком КП(б)У за перше півріччя 1952 р., 2 688 (88%) розглядалися працівниками обласного комітету партії. Із загальної кількості листів, що надійшли, 520 було без підпису, 478 – надіслано з ЦК ВКП(б) (у тому числі 100 контрольних), 336 – з ЦК КП(б)У (192 контрольних). Основними проблемами, які турбували населення, були питання надання помешкань (343 листа), неправильної поведінки окремих керівників підприємств, голів колгоспів і поганого керівництва (226), працевлаштування (214), незаконного звільнення з роботи і пониження на посаді (213), використання службового стану і розкрадання державної власності (206), поновлення прав членів і кандидатів у члени ВКП(б) (182 листа)⁴.

Однак не всі листи і заяви громадян, що залишались на розгляд секретарів обкому та завідувачів відділами вирішувались у встановлені законом строки. З 1 158 листів і заяв, що були взяті на контроль, на 1 липня 1952 р. не вирішилися 290, у тому числі надісланих з ЦК ВКП(б) – 27, з ЦК КП(б)У – 40. Наприклад, у сільськогосподарському відділі обласного комітету КП(б)У не було розглянуто 38 листів, зокрема, лист без підпису на ім'я секретаря обкому, у якому звинувачувалися в зловживаннях голова колгоспу “Гвардія Леніна” П'ятихатського району і секретар П'ятихатського райкому КП(б)У Колодієв. Цей лист не був розглянутий із 18 лютого 1952 р. У адміністративному відділі залишалось без розгляду 27 листів, серед яких була заява, переслана з ЦК КП(б)У, з викладом компрометуючих матеріалів на начальника Відділу боротьби з розкраданням соціалістичної власності і його заступника міста Дніпродзержинська. Ця заява не розглядалась з 12 лютого 1952 р.⁵

У 1952 р. у президію Верховної Ради УРСР надійшло 46 385 скарг і заяв від громадян, у тому числі 7 539 осіб звернулося у президію особисто. Найбільше скаргників було з Києва і Київської області, відповідно 5 672 і 4 895 скарг та з Полтавської (2 485 скарг), Харківської (2 449), Житомирської (2 336), Сталінської (2 262), Чернігівської (2 249), Вінницької (2 248) областей. За перший квартал 1953 р. таких скарг президія Верховної Ради УРСР отримала 9 363. Основна їх кількість надійшла з тих самих областей, що й попереднього року⁶.

У Київській області, з якої надходило найбільше заяв, на початку 1953 р. громадяни стали частіше скаржитись на порушення устава сільськогосподарської артілі, на дії судово-слідчих органів. Як і раніше, місцеві радянські і господарські органи погано займалися тут розглядом скарг трудящих і допускали серйозні недоліки у своїй роботі, що було, на думку президії Верховної Ради УРСР, головною причиною великої кількості скарг у республіканські організації. З Полтавської області стало більше надходити скарг стосовно питань несвоєчасного нарахування пенсій і неправильних дій окремих працівників місцевих органів влади. З Харківської області збільшилась кількість заяв на порушення соціалістичної законності, неправильний розподіл присадибних ділянок працівниками місцевих рад. Так само, як і в Полтавській та Київській областях, збільшилось надходження скарг на дії судово-слідчих органів і органів соціального забезпечення. На дії цих органів значно більше почало скаржитись і населення Чернігівської області, а також на безгосподарність у колгоспах, неправомірні дії працівників місцевих державних і господарських органів⁷.

Враховуючи існуючий стан речей секретаріат президії Верховної Ради УРСР посилив контроль роботи виконкомів місцевих рад та інших державних і господарських організацій із розгляду заяв і скарг трудящих. Якщо за 1952 р. секретаріатом було розглянуто 578 скарг, то за неповних три місяці 1953 р. – 234. Крім цього близько 1 500 скарг було взято на контроль і за багатьма з них було проведено розслідування за участі представників облвиконкомів, прокуратури та інших органів.

У своїх заявах, листах і скаргах населення фіксувало недоліки та викривало порушників законодавства, розтратників, шахраїв, бюрократів. На особливому рахунку були скарги з питань дотримання соціалістичної законності, при розслідуванні яких часто виявлялись серйозні порушення законодавства та перевищення службового стану з боку окремих відповідальних працівників державного і господарського апарату УРСР⁸.

Безліч проблем, що існували в повсякденному житті народу, негативно впливали на суспільні настрої. В умовах відновлення репресивної тоталітарної системи в країні населення могло висловлювати

вільно лише ті думки, які б підтримували існуючий політичний лад. Й багато хто так і чинив, однак завжди існував прошарок людей, які, незважаючи на зусилля влади та її протидію, висловлювали критичні думки й сподівалися на крах радянської системи і покращення після цього умов життя.

Дехто покладав ці сподівання на нову війну Радянського Союзу із Сполученими Штатами Америки, слухи про яку ширились у республіці, особливо, в західних областях. У таємному інформаційному зведенні завідувача адміністративним відділом Львівського обкому КП(б)У Ангелова на ім'я заведіння відділом ЦК КП(б)У Дроздова від 21 квітня 1950 р. повідомлялося, що робітник інструментального заводу Львова М. Стабрило (місцевий українець) у бесіді з іншими робітниками говорив: "...Скоро будет война, американцы уже направляют свои самолеты на Советский Союз, Америка победит и тогда жизнь у нас будет совсем другая, лучшая чем сейчас...". Також наводилось висловлювання у колі знайомих українця-переселенця з Польщі, студента технікуму політпросвітпрацівників Р.Панчишина: "...Я слышал, что наши партизаны (ОУН) издали приказ, что в случае скорой войны каждый настоящий украинец должен идти в армию, а не укрываться, но в армии проводит вредительскую работу, чтобы тем самым подорвать мощь Советской армии, а за это американцы отдадут нам наши земли..."⁹.

13 листопада 1950 р. секретар Львівського обкому КП(б)У І.Грушецький направив інформацію секретарю ЦК КП(б)У Л.Мельникову про реакцію населення Львова на підготовку влади до святкування 33-ї річниці Жовтневої революції. У повідомленні відмічалось, що деякі громадяни, яких зараховували до націоналістичних і антирадянських "елементів", висловлювали свою озлобленість радянською владою, навіювали наближеним до них особам антирадянські погляди, поширювали чутки про війну й поразку у ній Радянського Союзу. Так, старший економіст облторгу Г.Остапчук (українець, безпартійний) серед знайомих говорив: "На днях я был в Радеховском районе и заезжал в свое родное село, так там народ готовится встречать не октябрьские праздники, а немцев и американцев. Ожидая войны, никто не хочет ничего делать, свои огороды убрали, а колхозную свеклу и картофель до сих пор не убирают. Здесь в городе вроде тихо, но это потому, что здесь друг друга боятся, а в селе говорят открыто". Сподівання на американців висловив механік міськелектромережі С.Маланець (українець): "Скоро Советы будут встречать свой праздник, а нам все равно. В этом празднике ничто нашего нет, мы свой праздник встретим, когда американцы покончат с Кореей". Негативно в адресу радянського устрою висловився

І.Ляховський (поляк): “Уже 33 годовщина революции, и когда это кончится. Дал бы Бог, чтобы это была уже последняя годовщина”¹⁰.

Радянська пропаганда впродовж кількох років після війни наполегливо створювала образ нового ворога – США, який замінив переможену Німеччину. Цей ворог уособлював сили імперіалізму і став головним супротивником країн соціалістичного табору. Однак певна частина населення України, насамперед представники інтелігенції, все ж тверезо оцінювали політичну ситуацію у світі. Зокрема, старший викладач педагогічного інституту м. Сталіно Гординська заявила: “Міжнародне становище зараз чітко визначилось. Світ розділився на дві ворожі частини: англосаксів і комуністів...”¹¹. При цьому, за офіційною ідеологією, Радянський Союз втілював сили “добра”, а його ідеологічні супротивники – сили “зла”, від яких потрібно було боронитися. За висловом Й.Сталіна: “Ми оточені ворогами – це зрозуміло усім. Вовки імперіалізму, що нас оточують, не сплять”¹². Проте серед населення існувало розуміння, що Радянський Союз також виступає потенційним агресором. Так, архітектор облпроекту Львова Н.Микула (українець, безпартійний) говорив: “Война неизбежна и будет развязана она нами на Западе. Советскому Союзу нужна германская промышленность, так как своя не обеспечивает растущих нужд техники. Если Америка не сможет дать отпора, когда Советский Союз начнет прибирать к своим рукам Западную Германию, то позже ей трудно будет бороться с Советским Союзом”. Припущення стосовно військових планів радянської держави висловив доцент Львівського політехнічного інституту В.Ракита (єврей, безпартійний): “Мы стоим на пороге войны с Америкой. Катастрофа вот-вот разразится. А мы как бы идем сознательно на это и сознательно провоцируем войну. Я не уверен, что мы сами первые не начнем ее, Европа бешено вооружается. Мы тоже”¹³.

Поширенню серед населення чуток про підготовку до близької війни сприяло запровадження податку для військовослужбовців. Зокрема, продавець магазину Львова Райбах (єврей) заявив: “Видимо в кармане Советского правительства не густо, раз оно добралось даже до единственной своей опоры – армии”. Працівник Львівського облторгу Щербаков висловився наступним чином: “Нам скорее войну преподнесут, чем переоценку и снижение цен. Наше правительство сейчас собирает буквально все копейки на вооружение страны, даже на военных наложен налог”¹⁴.

3 серпня 1951 р. у районі навчань 46-го окремого батальйону зв'язку 4-ї гвардійської механізованої дивізії, яка дислокувалася в с. Безбородьки Гельмязевського району Полтавської області, солдатами Несмирним і Костюченком була знайдена написана від руки листівка-заклик від імені Жукова, про що начальник управління контррозвідки МДБ Київського

військового округу генерал-майор Покотило повідомив секретаря ЦК КП(б)У Л.Мельникова. Автор листівки закликав радянських військовослужбовців не чинити опір американцям у війні, що мала статися. У листівці, зокрема, йшлося: "...Дорогие украинцы, это к Вам обращается Жуков. ...По всей земле люди живут хорошо... кто проходил войну и был за границами, то тот видел, как живет народ за границей, там все равны. ...В Советской стране на бумаге пишут, что все равны и одни права. ...В Советской стране везде в колхозах бедствуют, с колхозника последние штаны сдирают, когда он не уплатит за то что он живет в СССР. ...Товарищи украинцы, скоро начнется война, придет освободительная армия Америки, здавайте без боя Украину. Афиша с американского самолета до украинцев Украины. Жуков в Америке".

Виявивши листівку, яку було охарактеризовано як "антирадянську українсько-націоналістичну", управління контррозвідки разом з територіальними органами МДБ вжило заходів для розшуку й встановлення її автора. З цією метою перевірялось, чи насправді військовослужбовці знайшли листівку, а не отримали її від кого-небудь для поширення. Також почали виявляти підозрілих осіб з числа військовослужбовців, яких відкомандировували на основі компрометуючих матеріалів з-за кордону і цивільних осіб, які були демобілізовані з лав Радянської армії¹⁵.

Чутки стосовно війни ширились також і внаслідок смерті Й.Сталіна. Про факти подібних висловлювань 10 березня 1953 р. доповідав вищому керівництву республіки начальник управління охорони МДБ Південно-західної залізниці полковник держбезпеки Перепелиця. Так, було зафіксовано, що дружина тесляра Мостозагону № 2 Т.Ричалова в розмові із сусідами сказала: "Теперь наверное будет война, пусть уже лучше отдали бы страну, чем придется переживать войну". Робітник щебневого кар'єру станції Пенізевичі Зінченко заявив: "Нет Сталина, тяжело будет нашей стране в теперешней международной обстановке. Война будет скоро, каждый день эшелоны с танками идут на Запад, похоже, что готовится то, что было в 1941 году"¹⁶.

Одним із факторів, що впливав на настрої населення і формував суспільну думку, було прослуховування закордонних радіотрансляцій. Певна частина громадян, не вдовольняючись тим, що пропонували радянські засоби масової інформації, шукала можливість діставати її із закордонних джерел. Довіра до цих джерел була набагато вищою, ніж до радянських. Наприклад, після інциденту у 1950 р. з американським літаком студент Львівського політехнічного інституту Я.Кривко (українець) у колі однокурсників висловив недовіру до повідомлень радянської преси: "...Советская пресса сообщает неправду. Я не верю, чтобы американский самолет залетел на территорию СССР, да еще начал стрелять по советским самолетам. Вот послушаю

сообщение “Би-би-си”, что оно сообщит. Я ему больше верю, чем советскому сообщению...”¹⁷. Багато хто із закордонних радіопередач дізнавався про справжню внутрішню ситуацію в Радянському Союзі, зокрема, про політичну боротьбу у зв'язку із хворобою та смертю Й.Сталіна¹⁸. Так, отриманою із однієї з таких передач інформацією ділилася із колегами по роботі співробітниця 1-го спецвідділу МВС УРСР М.Курмаз¹⁹.

Населення слухало трансляції таких радіостанцій як “Бі-бі-сі”, “Голос Америки”, “Голос Ізраїлю”. 31 серпня 1953 р. почала працювати ще одна потужна радіостанція “Вільна Європа”, що вела свої програми російською і українською мовами та мовами країн “народної демократії”: болгарською, румунською, угорською, польською, чеською, сербською. Трансляція велась на хвилі 1734 м, на якій працювала московська радіостанція РВ-2, що передавала основні центральні програми. Потужність станції була настільки великою, що, починаючи з восьмої години вечора, у південних і західних областях республіки, а після дев'ятої – у Києві, її було краще чути ніж московську. Щоб унеможливити передавання програм цієї радіостанції, усім начальникам обласних управлінь зв'язку було дане телеграфне розпорядження про категоричну заборону ретрансляції московських передач на хвилі 1734 м радіовузлам, які працювали в областях. Усі вони почали приймати лише київську радіостанцію РВ-87. Крім республіканських передач вона вела ретрансляцію московської програми, яку цілодобово отримувала по міжміському телефонному кабелю спеціальним каналом²⁰.

Повністю перекрити доступ населенню до зарубіжних радіостанцій влада не могла, тому намагалася відстежувати тих, хто займався прослуховуванням цих станцій. Секретар Київського обкому КПУ Г.Гришко у вересні 1953 р. у своєму повідомленні секретареві ЦК КПУ О.Кириченку зазначав наявність в обкому партії відомостей про те, що у містах Києві та Білій Церкві, Броварському, Чорнобильському, Іванівському, Васильківському, Білоцерківському, Канівському та інших районах області окремі громадяни, які мали власні радіоприймачі, захоплювалися прослуховуванням закордонних антирадянських передач. У деяких випадках організовувалися навіть колективні слухання цих радіотрансляцій.

Як правило особи, які слухали закордонні радіопередачі, поширювали їх зміст серед населення і цим самим, фактично, вели ворожу радянській владі агітацію. Спецслужби фіксували також непоодинокі факти, коли прослуховуванням закордонних радіопередач займалися деякі члени КПРС. Так, начальник товарного цеху фабрики мінеральної вовни, член КПРС Й.Шехтман у липні 1953 р. говорив своєму знайомому: “Цими днями я слухав закордонну радіопередачу (він висловився “Зведення басарабського інформбюро”) так виходить, що ще до того, як з'явилося у газеті повідомлення про переговори з державою Ізраїль, у Радянський Союз

приїжджала представниця Ізраїлю Голда, вона представила списки на 150 тис. євреїв, які бажають виїхати з СРСР у Палестину. Я вірю, що така кількість євреїв бажає виїхати з СРСР, серед них можуть бути і комуністи”. Начальник будівельного цеху 6-го шкіряного заводу, член КПРС І.Елдіні висловився: “Я часто слухаю “Голос Америки”. За кордоном більш інформовані про справи в СРСР, ніж ми. Вони яскраво пояснюють існуючу у нас обстановку...”²¹.

Проблемою для сталінського режиму стала післявоєнна молодь, яка в багатьох відношеннях була особливим соціальним феноменом (О.Зубкова). Це нове післявоєнне покоління було повністю виховане в умовах сталінської тоталітарної системи, однак воно не знало страху репресій 1930-х років, у його очах існуючий державний устрій не мав ореолу “святості” і, що найбільш суттєво, воно ще не відчувало розчарування від краху надій, як це було з їх попередниками. Цьому поколінню, що з дитинства пройшло важкі випробування воєнного часу, був властивий запас внутрішньої самостійності та існувала потреба у його реалізації²².

Безліч проблем повсякденного життя, складна внутрішня ситуація у країні – все це не співпадало з яскравою, обнадійливою радянською пропагандою, а навпаки, кричуще контрастувало із нею. Тому у середовищі молодого покоління знаходились представники, які критично оцінювали існуючий державний устрій. Наприклад, одна зі студенток Вінницького педагогічного інституту з приводу грошової реформи 1947 р. висловила: “Це новий метод, щоб підняти суспільну думку. Зміст то добрий, але побачимо, які будуть результати. Конституція теж має гарний зміст, але на ділі зовсім інше...”²³. Під час однієї з бесід на виборчій дільниці Львова студентка держуніверситету О.Теслюченко розповідала виборцям про значення виборів та піклування радянського уряду про народ. Присутня при цьому інша студентка-агітатор, член ВЛКСМ О.Кордуба висміяла її і заявила: “Мне смешно, потому что мы рассказываем о заботе правительства и о хорошей жизни народа, а ведь местные до советской власти жили лучше”. Студентка Львівського медичного інституту Л.Малкуш у розмові зі студентами про вибори у Верховну Раду СРСР 1950 р. заявила: “Все это ложь, обманывают и здесь и за границей. Всеравно мы не выбираем, а только голосуем за тех, кого заранее назначили. Говорят, что голосование тайное, но смотрят, чтобы кто не зачеркнул бюллетень”²⁴. Із вищих навчальних закладів Львова, зокрема, з 1 грудня 1949 р. по 22 квітня 1950 р. як тих, що не мали політичної довіри та з інших причин було виключено 237 студентів. Із них було арештовано органами МДБ – 32 особи, виселено з міста у східні області України – 26, вислано у різні міста Радянського Союзу – 37 осіб²⁵. Таким чином факти політичного інакодумства проявилися у тому середовищі, де правлячий

режим найменше міг очікувати – серед молоді, якій була відведена сталінськими ідеологами і пропагандою роль опори режиму.

Проте найбільш небезпечною влада розцінила таку форму суспільно-політичної активності молоді, як створення таємних організацій і гуртків та відкрите висловлювання і демонстрація свого несприйняття існуючого ладу. Як правило ініціаторами створення таємних гуртків та організацій були студенти ВНЗ, учні технікумів, школярі старших класів віком від 16 до 20 років, траплялись навіть молодші. Вони об'єднувались у групи від 3 до 10 осіб, зрідка більше. Інколи ці організації нагадували напівгру з таємною діяльністю, але й були такі, які прагнули знищити існуючу систему, покращити життя народу, однак, часто у рамках збереження в Україні “соціалістичного ладу”, комуністичної ідеології. Влада до уваги сутність таких прагнень не брала, і в більшості випадків карала її носіїв досить жорстоко, розцінюючи діяльність таємних організацій і груп як антирадянську і націоналістичну.

Ще в вересні 1946 р. начальник окружного управління МВС Вінницької області підполковник Ночковський доповідав секретарю обкому КП(б)У М.Стахурському про створення в школі № 4 м. Вінниці з ініціативи учня 10 класу Юрія Ситого “Военно-трудового союзу”. Підполковник зробив висновок, що цей “Союз” був “підпільною і законспірованою організацією, що мала тенденцію до подальшого розширення”. У місті Шепетівці Кам'янець-Подільської області у середній школі № 1 учні 8-Б класу створили нелегальну організацію з романтичною назвою “Гвардія юних”. До її складу входило 14 учнів, які створили свій статут, підписавши його кров'ю, та придумали девіз: “Якщо бути, то бути кращим! Боротися і шукати, знайти і не здаватися. Все дістається знаннями, перемога – теж, вчитись, вчитись і ще раз вчитись”. Прізвиська членів “Гвардії юних”: Анка, Чайка, Гаврик, Зет – більше нагадують юнацьку гру, ніж підпільну антирадянську організацію²⁶.

16 липня 1951 р. секретар Волинського обкому КП(б)У І.Грушецький направив таємну доповідну записку секретарю ЦК КП(б)У Л.Мельникову про викриття в перших числах липня органами МДБ у селах Дубова Корчма і Городище Сенкевичівського району “антирадянської, націоналістичної організації” молоді під назвою “За Україну”. До складу організації входили: А.В.Тарасюк, 1935 року народження, з сім'ї селян-середняків, член ВЛКСМ, учень 8 класу Сенкевичівської середньої школи, мешканець с. Городище; Б.М.Токарчук, 1932 року народження, безпартійний, освіта 8 класів, з родини селян-середняків, мешканець с. Городище; М.І.Пашко, 1932 року народження, переселенець з Польщі, з родини селян-бідняків, безпартійний, учень 8 класу середньої школи, мешканець с. Дубова Корчма; І.І.Миرونчик, псевдонім “Семенюк”, 1932 року народження, з родини селян-середняків,

учень 8 класу, мешканець с. Дубова Корчма; М.М.Назаровський, псевдонім “Довгий”, 1932 року народження, переселенець з Польщі, з родини селян-середняків, освіта 4 класи, працював у колгоспі, мешканець с. Дубова Корчма; Є.Й.Рибай, 1933 року народження, переселенець з Польщі, з родини селян-середняків с. Дубова Корчма, учень Дрогобицького електротехнікума; М.І.Кошель, 1930 року народження, безпартійний, з родини селян-середняків, мешканець с. Угринів, учень Дрогобицького електротехнікума.

Провівши розслідування органи влади встановили, що вказана молодіжна організація була створена з ініціативи Альвіна Тарасюка. Незважаючи на те, що А.Тарасюк був секретарем комсомольської організації школи, він висловлював відкрито антирадянські погляди, що виникли внаслідок незадоволення репресіями радянською владою його двоюрідного брата за участь в ОУН, слухав та поширював серед учнів зміст передач “Голосу Америки”. У кінці березня 1950 р. у помешканні М.Пашка відбувся перший організований збір, на якому учасникам організації присвоїли псевдоніми, були прийняті статут і присяга, розроблені А.Тарасюком, розподілено обов’язки. Один із пунктів присяги, зокрема, зобов’язував членів організації проводити активну боротьбу проти органів радянської влади. Також члени організації намагались придбати зброю, однак це їм не вдалось.

Доля до учасників цієї молодіжної групи виявилась прихильною. Як зазначав І.Грушецький, враховуючи відверте визнання своїх “помилки”, молодий вік і походження з “соціально близького радянській владі середовища”, учасники організації репресій не зазнали. Серед них було проведено відповідну “профілактичну” роботу й відпущено на поруки власних батьків. На думку І.Грушецького основною причиною виникнення цієї молодіжної організації була слабка політико-виховна робота серед учнів у школах Сенкевичівського району²⁷.

Цей випадок спонукав владу більш ретельно контролювати сферу освіти у Волинській області та зайнятися ідеологічною обробкою молоді. За дорученням секретаря ЦК КП(б)У Л.Мельникова Міністерство освіти УРСР направило в область інспектора шкіл Молодченка, який виявив “надзвичайну запущеність” навчально-виховної роботи в школах Сенкевичівського району. Для ідеологічного зміцнення шкіл і органів народної освіти Міносвіти УРСР у 1951 навчальному році направило в Волинську область 1 166 учителів.

Рішенням секретаріату ЦК КП(б)У 25 серпня 1951 р. були затверджені заходи ЦК ЛКСМУ з покращення ідеологічної роботи комсомольських організацій серед молоді республіки. 3 серпня був виданий наказ щодо покращення позашкільної роботи серед дітей шкільного віку, а 20 вересня це питання обговорювалося на колегії Міністерства освіти УРСР. Крім цього була прийнята постанова ЦК КП(б)У від 10 жовтня 1951 р. про роботу

комсортів ЦК ЛКСМУ середніх шкіл Західних, Закарпатської і Чернівецької областей. Навчально-виховну роботу в школах Волинської області було взято під безпосередній контроль відділу шкіл ЦК КП(б)У²⁸.

Організатором і керівником підпільної молодіжної групи “Організація вільних козаків” у Рівненській області (Острозький район) був член ВЛКСМ В.Й.Пантюшко. Організація була створена ним восени 1946 р. і на момент викриття налічувала більше 40 членів і помічників. (За два роки до цього, у 1944 р., за націоналістичну діяльність була засуджена сестра В.Пантюшка – Ганна – на 10 років ув’язнення у виправно-трудових таборах і того ж року у віддалені райони СРСР вислані батьки). Члени організації склали програму, у якій ставилось завдання створення на території СРСР нової держави, як її було охарактеризовано – “буржуазного типу”. Для досягнення цієї мети виготовлялись і поширювались антирадянські листівки, діставалась зброя, вчинялись терористичні акти над радянськими працівниками. Так, у 1948 – 1949 рр. члени організації роззброїли дві групи охорони громадського порядку у селах Сіянци і Тесове Острозького району, внаслідок чого здобули дев’ять гвинтівок з бойовими набоями. У березні 1949 р. ними було вбито голову сільради с. Михалківці І.К.Ткачука і поранено дільничного уповноваженого міліції Озимковського. У лютому того ж року з метою захоплення зброї здійснено напад на секретаря сільради Маринчука і підпалено його будинок. У серпні 1950 р. з Оженинського пункту “Заготзерно” викрадено друкарську машинку, на якій планувалось виготовляти антирадянські листівки. Сам В.Пантюшко двічі зустрічався з членами ОУН²⁹.

Керівник організації був викритий владою через те, що у червні 1950 р. написав своєму знайомому С.Ю.Клюс, який мешкав у Сталінській області, листа антирадянського змісту. Цього листа, підписаного рукою В.Пантюшка і з його зворотною адресою, 7 липня передав Чистяковському райвідділу МДБ Сталінської області робітник шахти №8 О.В.Агеев. У листі автор викривав радянську дійсність і повідомляв про те, що він був членом підпільної “Організації вільних козаків”, яка вела боротьбу проти радянської влади та закликав С.Клюса вести підпільну антирадянську роботу серед шахтарів. У результаті 31 серпня 1950 р. Острозьким райвідділом МДБ Рівненської області В.Пантюшко був арештований. Після п’яти місяців слідства 31 січня 1951 р. на основі статей 54-10 Ч. 2, 54-12 і 196 КК УРСР Рівненський обласний суд засудив його до 25 років ув’язнення у виправно-трудових таборах із позбавленням прав строком на 5 років і конфіскацією майна.

Однак, незважаючи на арешт В.Пантюшка і те, що у своєму листі він повідомляв про існування таємної “Організації вільних козаків”, через поверхневе слідство, як відмічав помічник військового прокурора при

КВО полковник юстиції Максимов, саму підпільну організацію влада викрила лише у квітні 1951 р., тобто через 8 місяців після арешту її керівника. У результаті за цією справою до кримінальної відповідальності було притягнуто 19 осіб, 8 з яких були членами ЛКСМУ³⁰.

21 травня 1953 р. голова Київського обласного суду Глушенко інформував Л.Мельникова, що з 13 по 16 травня цим судом розглядалося три кримінальні справи про “контрреволюційні” злочини молоді, яка навчалася у київських навчальних закладах: залізничному училищі № 1, автотранспортному технікумі, державному університеті ім. Т.Шевченка та інших. Всього за цими справами було засуджено 13 осіб.

Найбільше засуджених – 7 осіб, було з Київського залізничного училища №1. Таємну молодіжну організацію тут, яка мала назву “Українська Соціал-Комуністична партія народників” створив І.Н.Гончар, 1935 року народження, член ВЛКСМ, що походив з родини бідняків с. Гаврилівка Димерського району. Ще до вступу в училище він складав вірші антирадянського змісту, а вже в училищі, як встановило слідство, у нього виникла думка створити молодіжну організацію, яка б вела боротьбу проти існуючого ладу з метою покращення життя селян і робітників. Для здійснення цих планів І.Гончар написав програму дій (була вилучена у нього під час обшуку 15 лютого 1953 р.). Він планував ужити заходів щодо полегшення становища селянства, гідної оплати його праці, знищення податків. “Селяни, – писав І.Гончар – живуть бідно. Абсолютно нічого в них нема! Вони працюють майже безплатно, а в деяких колгоспах зовсім безплатно! Скрізь самовільність, безпорядки, хабарництво! Кріпкого державного контролю нема!” У цих бідах народу обвинувачувалися партія і уряд, які дурили людей: “...КПРС і уряд абсолютно не думають і не хочуть думати про простий народ. Різні начальники тільки й думають, щоб мати набитий великими грошима карман і надіти вищу шляпу, тобто одержати вищий чин...” Висловлювались у програмі також антисемітські погляди, оскільки євреї асоціювались із владою³¹.

Плануючи знищити несправедливий режим, організація, однак, не прагнула знищити існуючий суспільно-політичний устрій та цілісність Радянського Союзу – вона мала боротись за утвердження “правдивого соціалізму”. Обґрунтовуючи ідею назви організації І.Гончар зазначав: “...Чому вона називається Українською? Тому, що вона виникла серед волелюбного українського народу. На Україні. Чому ж вона називається Соціал-Комуністичною? Тому, що її девіз: “За правдивий соціалізм”. Вперед до перемоги комунізму. А чому така проста назва – народники. Тому, що вони борються за свободу і правду, яку хоче народ. За щастя народне”. Ця боротьба передбачала конкретні дії членів організації, накреслені в першочергових завданнях програми: “1. Організувати

велику, єдину партію, з високою і кріпкою дисципліною, з своїми органами керівництва. 2. Агитировать і вести пропаганду між народом, що зараз за життя і як добитися покращення його. Агитировать і вести пропаганду, щоб люди організовували тайні політичні групи і взагалі, щоб боролись за краще життя, за своє світле майбутнє. 3. Розповсюджувать листівки-прививи, які кличуть народ на боротьбу, які кличуть народ до зброї, яку він незабаром повинен узяти, щоб добитись покращення в громадсько-життєвому стані”³².

Починаючи з 1952 р. І.Гончар зумів залучити до лав організації інших учнів училища залізничників: О.І.Красноока, 1934 року народження; М.Ф.Гуріна, 1934 року народження; В.П.Земберга, 1936 року народження; П.К.Хіміча, 1934 року народження та учня Димерської школи Є.А.Кузьменка, 1937 року народження. Усі вони були членами ВЛКСМ. Всього в рядах організації нараховувалось більше 20 осіб. За період з другої половини 1952 р. до лютого 1953 р., коли члени організації були викриті й арештовані, вони виготовили і поширили у Києві та інших місцях більше 500 листівок. Їх розкидали в театрах, на вокзалах, залишали у поштових скриньках тощо. З метою конспірації учасники організації були поділені на 4 групи, на чолі котрих стояли керівники, яким були присвоєні патріотичні псевдоніми: “Хмельницький”, “Богун”, “Дніпренко” та інші. Для таємного листування був придуманий код, також члени організації намагались виготовити друкарський верстат, з метою тиражування листівок. Після викриття семеро найактивніших учасників організації були засуджені на строк від 6 до 10 років ув’язнення у виправно-трудовах таборах: І.Гончар і О.Красноок до 10 років, М.Гурін і Збанацький до 8 років, В.Земберг і П.Хіміч до 7 років і Є.Кузьменко до 6 років ув’язнення³³.

За іншою справою Київський обласний суд засудив трьох осіб, а саме: П.С.Чорноівана, 1934 року народження, студента другого курсу автотранспортного технікуму і В.Є.Бойка, 1935 року народження, слюсаря Дарницького військово-ремонтного заводу № 7 – до 10 років ув’язнення у виправно-трудовах таборах кожного та О.О.Ковалю, 1934 року народження, не працюючого – до 8 років ув’язнення. Вони були засуджені за те, що ставили перед собою мету організувати молодіжну організацію для боротьби з радянською владою та створення самостійної Української держави. Засуджені виготовляли листівки антирадянського змісту (у тому числі й антисемітського), які поширювались у місті Бориспіль та селі Лозанівка³⁴.

За третьою справою проходили студенти III курсу філологічного факультету Київського держуніверситету ім. Т.Шевченка Г.П.Волощук, 1928 року народження, колишній член ВЛКСМ; М.П.Адаменко, 1931 року народження – обидва засуджені до 10 років ув’язнення у виправно-

трудовах таборах кожен та Р.І.Доценко, 1931 року народження, колишній член ВЛКСМ – засуджений до 8 років ув'язнення. Їх звинувачували у тому, що вони вели серед студентів університету впродовж тривалого часу антирадянську націоналістичну агітацію, зводили “наклепи” на керівників Комуністичної партії радянського Союзу і уряду, складали і поширювали антирадянські записки та націоналістичну літературу³⁵.

Про подробиці вчинків і причини арешту цих та інших студентів і ситуацію, що склалася у Київському університеті дізнаємось із доповідної записки консультанта відділу природничих і технічних наук та ВНЗ ЦК КПУ Єфименка на ім'я Л.Мельникова. За дорученням секретаря ЦК КПУ І.Назаренка відбулася перевірка університету, в результаті якої було встановлено, що тут мали місце випадки висловлювання “буржуазних” поглядів серед студентів, антирадянських вчинків і антипартійних висловлювань на партзборах. Так, Г.Волощук під час навчання постійно ігнорував усі суспільні міроприємства, не виконував доручення комсомольської організації, проявив себе як “ярий дезорганізатор” більшості комсомольських зборів. Ще у 1951 р. він розірвав у присутності студентів біографію та портрет Й.Сталіна. Ставився недбало до занять з основ марксизму-ленінізму, не конспектував рекомендовану літературу, на семінарах постійно відкрито висловлював свої думки та невдоволення направленістю занять. Зокрема, у лютому 1952 р. він висловився на практичному занятті проти політики колективізації та поставив викладачу Холоповій ряд запитань, направлених на дискредитацію колгоспного ладу в СРСР. Свою ворожість до колгоспної системи господарювання Г.Волощук проявляв і в розмовах із студентами. У квітні 1952 р. на семінарі з української літератури він висловив свої погляди, які були розцінені як “буржуазно-націоналістичні” і разом з М.Адаменком та Р.Доценком, що підтримали його, не з'явився на спеціально назначену з даного питання консультацію. Про цей вчинок викладачем Маліною були повідомлені декан філологічного факультету Іщук та секретар парторганізації Шолом. Після цього Г.Волощук написав курсову роботу з української літератури, у якій продовжував відстоювати українські “буржуазно-націоналістичні” погляди.

Незважаючи на те, що керівництво факультету і комсомольська організація були проінформовані про поведінку Г.Волощука, він мав досить високий авторитет і неодноразово обирався головою на комсомольських зборах, які, користуючись своїми правами, зривав. Навіть оголосивши йому догану, бюро комсомольської організації не наважилось винести це рішення на розгляд загальних зборів, оскільки побоювалось, що збори могли підтримати Г.Волощука. Поштовхом до того, щоб органи держбезпеки зайнялись Г.Волощуком та М.Адаменком і Р.Доценком, які поділяли його погляди, стала поява антирадянських написів на бюлетенях до звітної-

виборних зборів українського відділу філологічного факультету у листопаді 1952 р. Через місяць ці студенти були вже арештовані³⁶.

Крім них у березні 1953 р. органи держбезпеки арештували студента IV курсу відділу журналістики філологічного факультету цього університету Ф.Д.Ковалю. У листопаді 1952 р. у гуртожитку на очах у інших студентів він зірвав зі стіни та розірвав портрет члена президії КПРС. У грудні в присутності свідків він висловив у різкій формі невдоволення політикою партії та заявив, що ця політика породила масове зрадництво селянства у роки війни.

Також антирадянські прояви були зафіксовані на фізичному факультеті. У вересні 1952 р. на партійних зборах цього факультету при обговоренні проекту директив XIX з'їзду КПРС викладач, кандидат фізико-математичних наук Кузьменко, аспіранти Лисиця та Гулак і студент Цехмістренко заявили, що політика Комуністичної партії й уряду стосовно колгоспного селянства була неправильною. Тоді ж про цей випадок було повідомлено секретарів ЦК КПУ Л.Мельникова та І.Назаренка. Однак, як зазначалося у доповідній записці Єфименка, не дивлячись на факти зазначених вище "серйозних сигналів про великі недоліки в ідеологічній роботі серед колективу університету" ні ректорат, ні партійний комітет ВНЗ не здійснили кардинальних заходів щодо "різкого покращення" політико-виховної і масової роботи та термінового виправлення становища в університеті. Навпаки, у закладі до арешту студентів мало місце "безпечне, примиренське ставлення до людей, які відкрито ігнорували суспільні організації, висловлювали буржуазно-націоналістичні погляди, виступали з викладом антипартійних поглядів на партійних зборах". Ці факти розглянуло бюро Київського обкому КПУ, яке у рішенні від 6 травня 1953 р. "Про серйозні недоліки ідейно-виховної роботи в Київському державному університеті" намітило заходи з її покращення.

Інформація Київського обласного суду про три згадані кримінальні справи була розглянута і обговорена на нараді завідувачів відділами пропаганди й агітації райкомів КПУ у міськкомі партії. Працівники міськкому особисто побували у Київському держуніверситеті, залізничному училищі № 1, автотранспортному технікумі і ознайомились з організацією ідеологічної роботи та надали "практичну допомогу" парторганізаціям цих навчальних закладів. У залізничному училищі замінили директора, секретаря партійної організації та вихователів, які не забезпечили відповідно ідеологічним настановам КПРС належний рівень роботи, про що було повідомлено у грудні 1953 р. секретаря ЦК КПУ О.Кириченка³⁷.

-
- ¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.24. – Спр.1880. – Арк.109.
- ² Там само. – Арк.110.
- ³ Там само. – Арк.127.
- ⁴ Там само. – Спр.2656. – Арк.72-73.
- ⁵ Там само. – Арк.74.
- ⁶ Там само. – Спр.2924. – Арк.192-193.
- ⁷ Там само. – Арк.195-196.
- ⁸ Там само. – Арк.198.
- ⁹ Там само. – Спр.313. – Арк.5.
- ¹⁰ Там само. – Спр.15. – Арк.15-18.
- ¹¹ Кононенко В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.). Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – К., 2004. – С.88.
- ¹² Зубкова Е. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. – М., 1999. – С.225.
- ¹³ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.786. – Арк.11.
- ¹⁴ Там само. – Арк.12.
- ¹⁵ Там само. – Спр.819. – Арк.15-17.
- ¹⁶ Там само. – Спр.2743. – Арк.6-7.
- ¹⁷ Там само. – Спр.313. – Арк.5.
- ¹⁸ Там само. – Спр.2743. – Арк.7.
- ¹⁹ Там само. – Спр.2997. – Арк.3.
- ²⁰ Там само. – Спр.2736. – Арк.146-147.
- ²¹ Там само. – Арк.149-150.
- ²² Зубкова Е. Послевоенное советское общество... – С.137.
- ²³ Кононенко В. Суспільно-політичні настрої... – С.85.
- ²⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.15. – Арк.10-11.
- ²⁵ Там само. – Арк.1.
- ²⁶ Кононенко В. Суспільно-політичні настрої... – С.85.
- ²⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.819. – Арк.1-4.
- ²⁸ Там само. – Арк.14.
- ²⁹ Там само. – Спр.1143. – Арк.2.
- ³⁰ Там само. – Арк.3-4.
- ³¹ Там само. – Спр.2736. – Арк.53-56, 67, 135.
- ³² Там само. – Арк.57, 61.
- ³³ Там само. – Арк.136-137.
- ³⁴ Там само. – Арк.139.
- ³⁵ Там само. – Арк.138.
- ³⁶ Там само. – Арк.116-117.
- ³⁷ Там само. – Арк.118-119, 134.